

Muistokirjoitus

Professori Tuomo Martikainen (1939–2018)

Tässä numerossa Politiikka haluaa erityisesti muistaa professori Tuomo Martikaista kolmella muistokirjoituksella. Seuraavassa johdannossa on sovellettu Politiikka-lehden numerossa 1/2014 julkaistua esipuhetta, jossa tuolloin tervehdittiin 75 vuotta täyttäneitä professoria.

Professori Martikainen toimi näkyvässä roolissa suomalaisen integraatiotutkimuksen kehittämisessä ja johti vuonna 1997 alkanutta yleisen valtio-opin laitoksen opetus- ja tutkimusohjelmaa ”Programme on European policy-making”, joka tuotti muun muassa tutkimukset *Eurovaalit Suomessa 1996* (toim. Martikainen ja Pekonen 1999), *Suomi EU:n johdossa. Tutkimus Suomen puheenjohtajuudesta 1999* (toim. Martikainen ja Tiilikainen 2000) ja *Vaalista vaaliin. Vaalit, puolueet ja kansalaiset vuosituhatosen vaihteessa* (toim. Hellsten, Martikainen ja Pekonen 2001).

Tuomo Martikaisen pitkän uran keskeinen teema oli ollut puolueet ja äänestäjien käyttäytyminen, joista hän oli laatinut yksin ja yhdessä kollegojensa kanssa lukuisia tutkimuksia. Intellektuaalisesti ja menetelmällisesti hän oli yhdessä uusien sukupolvien kanssa pannut täytäntöön Jussi Teljon 1950-luvulla esittämää tutkimusohjelmaa. Hän johti kahta kansainvälisesti ainutlaatuista rekisteripohjaista äänestysaktiivisuustutkimusta vuosien 1987 ja 1999 eduskuntavaaleista. Jälkimmäisen aineisto on edelleen aktiivisesti tutkijoiden käytössä. Samaan aihepiiriin kuuluva kiinnostuksen kohde oli ollut nuorten poliittinen osallistuminen, jonka tiimoilta ilmestyi esimerkiksi Johanna Jääsaaren kanssa laadittu *Nuorten poliittiset valinnat* (Gaudeamus 1991) ja kolme Helsingin kaupungin tietokeskuksen sarjassa julkaistua tutkimusta. Poliittisiin instituutioihin kohdistuva kiinnostus jatkui myös eläkkeelle jäämisen jälkeenkin, minkä yksi osoitus oli Pekka Hallbergin, Jaakko Nousiaisen ja Päivi Tiikkaisen kanssa yhteistyössä tehty tutkimus *Presidentin valta. Hallitsijanvallan ja parlamentarismin välinen jännite Suomessa 1919–2009* (WSOY 2009).

Professori Martikainen johti vuosina 1973–1977 professori Ilkka Heiskasen kanssa suomalaisen yhteiskunnan demokratian ja tasa-arvon tilaa tarkastelevaa DETA-projektia. Tähän ja sitä seuranneeseen ajanjaksoon sijoittuivat julkisen sektorin kasvua sekä julkisten palveluiden tuotantoa ja jakelua tarkastelleet tutkimukset. Tältä osin Martikainen oli yksi suomalaisen policy-analyysin uranuurtajista. Sama aihepiiri näkyy myös myöhemmässä tuotannossa laajemmän ”hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon” -teeman alla. Tähän liittyviä analyyseja ovat muun muassa Ville Siivosen kanssa laadittu *Palvelut, innovaatiot ja julkinen ohjaus* (Palvelutyönantajat 2004), Kunnallissalan kehittämissätiön julkaisemat tutkimukset *Kilpailuttamisen kokemukset* (toim. Fredriksson ja Martikainen 2006) ja *Uudistaako kilpailuttaminen kuntia?* (2009) sekä

laajemmin kuntakenttää käsittelevä *Kuntatyytit ja talouskehitys* (Martikainen ja Helin 2005, Helsingin kaupungin tietokeskus).

Oman tutkimustoimintansa ohella professori Martikaisella oli huomattavat ansiot tutkimusrahoituksen hankkijana ja uusien tutkijasukupolvien mentorina. Martikainen kantoi suurta vastuuta tutkimusprojekteissaan työskentelevien työllistymisestä ja jatkorahoituksesta ja on seurannut aktiivisesti oppilaidensa myöhempiä vaiheita. Hänellä oli näin ollut merkittävä rooli monen nykyisen politiikan tutkijan uran eri vaiheissa.

* * *

”Ei tähän nyt liity mitään erityistä dramatiikkaa”. Tuomolla oli monia vakiintuneita sanontoja, joista tätä käytettiin etenkin silloin, kun tilanne oli yllättävä tai muuten hämmäntävä. Samalla se kuvasti Tuomon vastenmielisyyttä kaikenlaista mahtipontisuutta ja etenkin akateemisia huomionosoituksia kohtaan. Havaitsin itse tämän elävimmän suunnitellessani Tuomon 75-vuotisjuhla-kirjaa keväällä 2014. En tiedä mistä Tuomo oli saanut vihiä hankkeesta, mutta hän soitti professori Mikko Mattilalle ja pyysi komentamaan minua lopettamaan puuhan heti alkuunsa. Myönnytyksenä Tuomolle omistettiin *Poliikka*-lehden Eurooppa-aiheinen erikoisnumero 1/2014.

Dramatiikka oli silti vahvasti läsnä kun sain yllättäen tiedon Tuomon poismenosta. He-räsin joulukuisena perjantainaamuna paljon suunniteltua varhaisemmin ja huomasin kännykstä Raimo Väyrysen lähettämän suruviestin. Jokainen läheisen ihmisen menettänyt tietää tuntemukset tuollaisena hetkenä: köysi luiskahtaa kädestä, laiva lipuu vauhdilla kohti ulappaa eikä peräänkään voi hypätä. Olin lokakuusta lähtien ollut aikeissa ottaa Tuomoon yhteyttä ja kertoa suuren haaveeni toteutuneen: hoitaisin vuoden 2019 yleisen valtio-opin professuuria. Täysin epätyypillisesti olin päättänyt hillitä malttamattoman mieleni ja odottaa joulutervehdyksen yhteyteen. Nyt oli liian myöhäistä. Kesti hetken ymmärtää, että jopa enemmän kuin kertoa asian Tuomolle, olisin halunnut vielä kerran kuulla hänen olevan minusta ylpeä. 41-vuotiaana.

Tuomoa ei voi muistella ilman *assignmentia*, joka tuntui melko juhlalliselta 19-vuotiaasta yleisen valtio-opin sivuaineopiskelijasta. Moni opettaja olisi nimittänyt vastaavaa harjoitustehtäväksi, mutta Tuomo oli kehittänyt sille aivan oman konseptinsa. Assignment tuli vastaan uudelleen syksyllä 2000 kun toimin samaisen johdantokurssin avustajana. Arvokas professori oli graduohjauksen ja erinäisten pienten työtehtävien myötä jo helpommin lähestyttävä, mutta varsinainen yhteistyömme käynnistyi vasta keväällä 2001 Tuomon toivuttua sydäninfarktista. Viimeistään silloin tajusin, että kyseessä on itselleni melkoisen tärkeä ihmissuhde.

Noilta vuosilta mieleen on jäänyt lukuisia muistoja, kuten laitoksen tarjoama naistenpäivän kuohuviini maaliskuisena perjantaina 2002. Porukalla nautitun lasillisen jälkeen Tuomo viittoili työhuoneensa ovenraosta minua ja huonekaveri Minna Puoskaria (nykyinen Tiili) peremmälle. Hänelle oli kuulemma käynyt kuin entiselle raittiuserholaiselle: tipan jälkeen piti korkata koko pullo. Vähän myöhemmin seuraan liittyi laitoksella tuolloin professuuria hoitanut Olli Rehn. En pysty enää palauttamaan mieleen ihan kaikkea mistä tuona perjantai-iltapäivänä punaviiniä naukkaillessa keskusteltiin, mutta muistan suorastaan liidelleeni töistä lähdettyä, niin hohdokkaalta se tuntui. Ja poikkeukselliselta, sillä Tuomo ei baareissa istuskelua harrastanut.

Vuosien myötä Tuomo muuttui esimiehestä kollegaksi ja perheystäväksi. Usein Tuomon ja hänen puolisonsa Tuulan kanssa riitti juttua Kaivarin rannassa sunnuntaikävelyllä törmätessä niin pitkään, että huulet alkoivat väristä ja sormet kohmettua. Tämä siksi, että he liikkuvat Helsingissä vain myöhäisestä syksystä varhaiseen kevääseen, muu aika vietettiin visusti Mäntyharjulla. Tuomon pojasta, väestötieteen professori Pekka Martikaisesta, tuli niin ikään kollega ja myöhemmin yhteistyökumppani. Pekan, Mikko Mattilan ja minun yhteinen väitöskirjaohjattava Hannu Lahtinen uppoutui puolestaan syvälle yksilötason rekisteripohjaisiin äänestysaktiivisuustietoihin ja jatkaa siten Tuomon elämäntyötä viimeisteltävänä olevassa väitöskirjassaan. Ja Hannun puoliso, VTM Jenna Parmala osallistui Tuomon viimeiseksi jääneen, yhdessä Pekka Hallbergin kanssa kirjoitetun teoksen ”*Suomen valtiopolitiikan pitkä kaari*” (2017) aineiston kokoamiseen. Ylisukupolvisuus on läsnä niin tutkimuksen kohteena kuin sitä tehdessä.

Kuten meissä kaikissa ja akateemisissa ihmisissä usein erityisesti, myös Tuomossa riitti kulmaa ja särmiä. Kuuntelin kohtuullisen monta kertaa luennon politiikan tutkimuksen ”slummiutumisen” vaaroista. Tuomolla oli vahva behavioralismi-sävytteinen käsitys siitä, millaisia yleisen valtio-opin tieteenalaan kuuluvien tuotosten tulisi lähestymistavoiltaan ja ennen kaikkea menetelmiltään olla. Vaikka monessa muussa asiassa Tuomo oli avoin keskustelulle, tässä oli turha yrittää intää vastaan. Tuomo myös nautti provokaatiosta ja laukoi välillä pureviakin lausuntoja. ”Urheilu on inhimillisen toiminnan epä-älyllisin muoto” oli klassikko syntyessään. Syksyllä 2007 kollegat kyselivät sosiaalipolitiikan päivillä, onko Tuomo jo palkannut itselleen henkivartijan. Kiista Paavo Lipposen kanssa kävi tuolloin kuumimmillaan Suomen Kuvalehden sivuilla. Tuomo ei ollut varsinaisesti innostunut entisen pääministerin siirtymisestä Nord Stream -kaasuputkihankkeen neuvonantajaksi, eikä kaihtanut tuoda sitä julki.

Vivahteikkaasta ilmaisustaan huolimatta Tuomo oli syvästi sivistynyt herrasmies. Äänen koroittaminen, ovien läimäyttäminen tai puhelimen kiinni paiskominen eivät yksikertaisesti kuuluneet professorin toimintarepertuaariin. Tuomo oli myös miltei aina hyvätuulinen. Silmien tuike ja vinohko hymy kuuluivat olemukseen. Eikä valmius naljailuun ja vitsin väentämiseen päässyt ehtymään. ”Good morning”, hän toivotti naureskellen suunnistaessamme Aberdeeniin seminaariin. Ja sai aamu-unisilta Mikolta ja minulta taksin takapenkiltä vaisun murahduksen vastaukseksi. Paluumatkalla Tuomo otti ilon irti siitä, että vietin neljännesvuosisatasyntymäpäivääni Amsterdamin lentokentällä.

Monet alkavat keski-ikässä huomata muistuttavansa vanhempiaan. Vähemmän puhutaan siitä, että saman havainnon voi tehdä mentoriensa kohdalla. Äänestämisestä puhuessani käytän vintagena Tuomon ”patologinen väytys” -käsitettä, jolla hän parodioi halveeraavana pitämäänsä puhetta ”nukkuvista äänestäjistä”. Sen ääneen sanominen tuntuu hyvältä. Yhä useammin jään itselleni kiinni siitä, että professorin toimintamallit ja ratkaisukeinot ovat huomaamatta iskostuneet syvälle. Samanaikaisesti korostuu se seikka, että tiedemaailma sellaisena kuin Tuomo sen tunsu ja missä hän operoi, on muuttunut perustavanlaatuisesti. Sain itse kasvaa aikuiseksi ja tutkijaksi voiden aina luottaa Tuomon tukeen. Miten osoittaa vastaavaa tukea nyky-ympäristössä, jossa asiat eivät enää ratkea, eikä niiden pidäkään ratketa sillä, että professori tarttuu puhelimeen? Tuomon antama esimerkki on tässä erityisen arvokas. Hänelle välittäminen ei rajoittunut väitöskirjan etenemisestä huolehtimiseen, vaan se merkitsi syvää vastuuntuntoa nuorten tutkijoiden kokonaisvaltaisesta hyvinvoinnista. Koen, että tätä välittämisen perintöä on velvollisuus siirtää eteenpäin.

Tuomolla oli tapana päättää etenkin puhelumme toteamukseen: koitahan pärjällä. En koskaan kokenut luontevaksi vastata ”kiitos samoin” tai muuta vastaavaa. Enkä tee sitä nytkään, sillä olen varma, että Tuomo pärjää kyllä.

HANNA WASS

professori (ma.)

Valtiotieteellinen tiedekunta, yleinen valtio-oppi

Helsingin yliopisto

* * *

Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin professori Tuomo Martikainen kuoli vuoden 2018 lopulla 79-vuotiaana. Hän oli erittäin merkittävä henkilö suomalaisen valtio-opin tutkimukselle ja opetukselle. Tuomo oli myös minulle tärkeä henkilö sekä ammatillisesti että henkilökohtaisesti. On luultavasti paljolti hänen ansiotaan, että jatkan professorina samassa tehtävässä kuin hän aikoinaan.

Tutustuin Tuomoon vuonna 1992. Tutustuminen taisi olla aikamoista sattumankauppaa. Tuomo tarvitsi tutkijaa uuteen Hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon -tutkimusprojektiinsa. En vieläkään tiedä, miksi Tuomo tarjosi tehtävää lyhyen juttelun jälkeen juuri minulle, koska en muistaakseni ollut edes tavannut häntä aikaisemmin. Tässä vaiheessa olin graduvaiheen opiskelija, mutta en ollut osallistunut Tuomon kursseille. Varmaan joku oli suositellut minua.

Hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon -projekti oli sosiaali- ja terveysministeriön (ja myöhemmin Suomen Akatemian) rahoittama hanke, jossa tarkasteltiin hyvinvointivaltion rakenteiden muuttumista kilpailullisempaan suuntaan. Graduni julkaistiin projektin loppuraportissa yhdessä kollegoideni Jan-Erik Johansonin ja Petri Uusikylän tutkimusten kanssa. Myöhemmin käsittelin samoja teemoja väitöskirjassani. Tuomon tutkimusprojektille valitsema teoreettinen lähtökohta – hyvinvointivaltion murros kohti kilpailuvaltiota – osoittaa hyvin Tuomolle tyypillistä kaukonäköisyyttä ja herkkyyttä havaita keskeisiä yhteiskunnallisia muutoksia jo niiden alkuvaiheissa. Kilpailuvaltioon käsite jäi suomenkieliseen poliittiseen kielikäyttöön ja tutkimuksessakin sitä käytetään kuvaamaan yhteiskuntamme nykytilaa tai sen muutosta.

Seuraava suuri murros Suomalaisessa yhteiskunnassa oli liittyminen Euroopan unioniin vuonna 1995. Tuomo oli sitä mieltä, että asiasta kaivataan Suomessakin tutkittua ja ajankohdasta tietoa. Hän perusti vuonna 1997 alkaneen Programme on European policy-making -tutkimus- ja opetusohjelman, joka tuotti akateemista ja käytännöllistä tietoa Euroopan unionin toiminnasta sekä sen vaikutuksista suomalaiseen politiikkaan. Ohjelmaan hän palkkasi alan parhaita kotimaisia asiantuntijoita, kuten Tapio Raunion, Olli Rehnin ja Teija Tiilikaisen. Itsekin pääsin ohjelmassa pieneen rooliin kehittämään omaa EU-alan asiantuntemustani. Ohjelma tuotti tietoa muun muassa europarlamenttivaaleista, EU:n päätöksentekoprosesseista, Suomen puheenjohtajuuskaudesta sekä EU-asioiden valmistelusta Suomessa. Uskon, että ohjelman pohjalta syntyneen tiedon ja opetuksen tuloksista nauttii edelleen moni EU:n toimintaan osallistuva suomalainen.

Samoihin aikoihin Tuomo jatkoi tutkimustyötä toisella keskeisellä mielenkiinnon alueellaan, joka käsitteli kansalaisten poliittista osallistumista ja politiikkaan liittyviä asenteita. Hänen tutkimustoimintansa tällä alueella oli laajaa, mutta haluaisin tuoda siitä esille yhden erityisen seikan, joka kuvastaa jälleen erinomaista kykyä ennakoida tulevia poliittisia muutoksia. Kyösti Pekosen kanssa kirjoittamassaan kirjassa *Nuoret ja urbaani politiikka* (Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1996:1) Tuomo totesi analyysinsä perusteella, että Suomessa on tapahtumassa ”pinnan alla” hiljainen asenteiden ja ilmapiirin muutos, joka ilmenee muun muassa koventuneina asenteina ja vihamielisyytenä ulkomaisia ja pakolaisia kohtaan sekä kasvavana kansallisen identiteetin korostamisena. Tutkimuksessa korostettiin, että nämä ryhmät eivät ole vielä löytäneet omaa puoluettaan ja että jatkossa tällaiselle puolueelle olisi kysyntää. Tämä siis 15 vuotta ennen ensimmäistä jytkyä.

Eläköityminen ei paljon Tuomon tutkimusintoa laimentanut. Uuden vuosituhannen alkupuolella hänen mielenkiintonsa suuntautui jälleen hyvinvointivaltion muutokseen, mutta tällä kertaa erityisesti kuntatasolla. Hän toimi Kunnallisan kehittämissäätiön suuren Kunnat ja kilpailu -tutkimuskokonaisuuden tieteellisenä johtajana osittain vielä eläköitymisensä jälkeenkin vuosina 2006–2009. Hän kirjoitti yksin tutkimuskokonaisuuden loppuraportin sekä monta osatutkimusta yhdessä muiden kanssa. Itsekin sain johdettavaksi yhden kokonaisuuden alaprojekteista, mikä lienee syynä sille, että olen nimitetty Kunnallisan kehittämissäätiön tieteelliseen neuvottelukuntaan (jälleen) hänen jalanjäljissään.

Julkisuudessa Tuomo kommentoi politiikan ilmiöitä usein, mutta ei hän erityisesti julkisuutta kaivannut. Aina piti mennä asia edellä. Muistan hyvin, miten hän usein kritisoi julkisuudessa esiintyviä kommentaattoreita, jotka eivät perustaneet puheitaan vankkaan omakohtaiseen tutkimustietoon. Merkittävä vaikutuskanava hänelle oli myös opetuksen ja tutkimuksen kautta syntyneet henkilökohtaiset verkostot. Tuomo tunsu suuren määrän virkamieskunnan, politiikan ja muiden alojen ammattilaisia, joista monet olivat hänen opiskelu- ja työtovereitaan tai entisiä opiskelijoitaan.

Ammatillisesti olen Tuomolle paljon velkaa, mutta ehkä tärkeimmät Tuomolta saamani opetukset liittyvät kriittiseen tutkijan rooliin. Tuomolla oli erittäin tarkka kyky erottaa hyvä tutkimus huonosta, oli sitten kyse gradusuunnitelmasta tai tieteellisestä artikkelista. Tätä kykyä olen itsekin pyrkinyt kehittämään. Toinen häneltä oppimani asia liittyy tieteelliseen kirjoittamiseen. Tuomo inhosi lepsua kirjoitustyyliä. Asiat tuli hänestä sanoa selkeästi ja ne piti aina perustella. Informaatioarvoltaan kevyet tai heikosti perustellut virkkeet saivat Tuomolta punakynää tai ainakin kovaa kritiikkiä. Tätäkin oppia olen pyrkinyt noudattamaan ja opettamaan oppilailleni.

Tuomon mukana menetimme monipuolisen ja terävän politiikan tutkijan, opettajan, kommentaattorin ja mentorin. Hänen mukanaan painui unhoon paljon suomalaisen valtio-opin historiaa. Minulle jäi paljon hyviä henkilökohtaisia muistoja Tuomosta. Muistan lämmöllä kauan aikaa sitten tehdyn vierailun Tuomon ja hänen vaimonsa Tuulan luona Mannheimissa, jossa Tuomo oli viettämässä tutkimusvuottaan, samoin vierailut Tuomon ja Tuulan luona Kapteeninkadulla. En voi myöskään olla muistelematta Tuomon työhuoneessaan pitämää viskipulloa. Siitä hän tarjosi nuoremmallekin tutkijalle aina silloin tällöin pienen lasillisen, useimmiten perjantai-iltapäivänä. Toki vain yhden lasillisen, koska tarkoitus oli vain keskustella meneillään olevasta tutkimuksesta tai päivänpoliittisista asioista. Yhteydenpitomme jatkui käytännössä loppuun saakka. Eläkkeelle jäätyään Tuomo seurasi valtio-opin oppiaineen sähköpostilistaa ja sitä kautta

hän sai aina tuoreeltaan tiedot uusimmista tapahtumista. Usein hän soitti luettuaan sähköpostikeskusteluja ja halusi kuulla lisätietoja tai kommentoida tapahtumia omasta näkökulmastaan. Viimeisen kerran puimme Helsingin yliopiston valtio-opin asioita lokakuussa.

Tuomon poismenon myötä suomalainen yhteiskunta menetti terävänäköisen tarkkailijan ja tutkijan, valtio-oppi osan omaa historiaansa ja moni, itseni mukaan lukien, ystävän, keskustelukumppanin ja opettajan.

MIKKO MATTILA

professori

Valtiotieteellinen tiedekunta, yleinen valtio-oppi

Helsingin yliopisto

* * *

”Mene käymään siellä valtio-opin laitoksella ja puhu Martikaisen Tuomon kanssa”, neuvoi esimieheni *Aamulehden* vastaava päätoimittaja Pertti Pesonen minua, nuorta eduskuntatoimittajaa. Vuosi oli muistaakseni 1984.

Pesonen oli muutamaa vuotta aikaisemmin siirtynyt *Aamulehteen* Helsingin yliopiston valtio-opin professorin paikalta, ja Martikaisesta oli pari vuotta myöhemmin tullut hänen seuraajansa.

Tein työtä käskettyä. Soitin Martikaiselle, kerroin Pesosen terveiset, haluavani jutella ja pyysin audienssia. Professori oli puhelimessa lyhytsanainen, jotenkin vihaisen tuntuinen. Ei luvannut hyvää, mutta kerta Pesonen käski, oli mentävä.

Koputin arastellen professorin ovea. Vastaanotto oli aivan jotain muuta kuin olin pelännyt.. Jämerä kädenpuristus, istumaan pöydän ääreen ja sitten Martikainen ryhtyi selostamaan tekeillä olevaa äänestystutkimusta. Muuten hyvä, mutta minulla ei ollut mukana muistiinpanovälineitä. Oli pakko keskeyttää ja pyytää professorilta lainaksi paperia ja kynää. Nolotti.

Siitä alkoi lähes 35 vuoden mittainen yhteistyö. Se ei ollut tasavertaista yhteistyötä. Minä olin siinä se saamapuoli. Tuomolla oli ideoita, tietoja ja näkemyksiä, minulla vain kysymyksiä, jos aina niitäkään.

Viimeinen kohtaamisemme oli keväällä 2017. Olin juuri jäänyt eläkkeelle *Helsingin Sanomista* ja arvelin, että kohta puoliin jättäisin kirjoitushommat sikseen ja ryhtyisin oloneuvokseksi. Tuomo kuunteli ystävällisesti visiointiani, naurahti kuivakkaasti ja sanoi: ”Kuule, ei siitä tule mitään.” Eikä ole tullut.

UNTO HÄMÄLÄINEN

Politiikan toimittaja *Aamulehdessä* ja Helsingin Sanomissa 1983–2017